

अग्नीसाइर कृष्णासवरन गाउँपालिका
गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय
सीतापुर, सप्तरी

छैठौँ गाउँसभा
२०७७

मिति २०७७/०३/०८ गते

अग्नीसाइर कृष्णासवरन गाउँपालिकाको २०७७/०३/०८ मा सम्पन्न छैठौ
गाउँसभाबाट आ.वा. २०७७/०७८ का लागि पारित गा.पा. उपाध्यक्ष
श्री मिना चौधरी ज्यूबाट प्रस्तुत
नीतितथा बजेट कार्यक्रम

गाउँपालिकाको विकासको आधार कृषि, पर्यटन, पूर्वाधार ।

गाउँसभाको सभाध्यक्ष ज्यू,

अग्नीसाइर कृष्णासवरन गाउँपालिकाको आज प्रारम्भ भएको छैठौ गाउँसभामा आर्थिक वर्ष २०७७/०७८ को नीति तथा बजेट कार्यक्रम प्रस्ताव गर्न पाउँदा गौरवान्वित भएको छु । सर्वप्रथम नेपालमा प्रजातन्त्रको स्थापना, पुर्नस्थापना तथा संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको स्थापनाको लागि जनआन्दोलन, मधेश आन्दोलन लगायत विभिन्न लोकतान्त्रिक आन्दोलनमा ज्यानको आहुती दिनु हुने आदरणीय ज्ञातअज्ञात शहिदहरुप्रति भावपूर्ण श्रद्धासुमन अर्पण गर्दछु ।

विकासका सूचकहरुमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउन र गाउँबासीको विकास निर्माण र परिवर्तको अपेक्षालाई आत्मसातगर्दै स्थानीय तहलाई सक्षम र जिम्मेवार बनाई सहभागितामूलक प्रक्रियाबाट नतिजामूलक ढंगले योजना तर्जुमा गरी उपलब्ध श्रोत साधनको अधिकतम परिचालन गरी गाउँबासीहरुको सहभागिता अभिवृद्धि गरी विकास प्रक्रियालाई संस्थागत गर्दै गाउँको सौन्दर्यता बढाउने रग्रामिण क्षेत्रको उत्पादनलाई बृद्धि गर्दै लैजानेछु ।

लोकतन्त्रमा सबैभन्दा शक्तिशाली जनता नै हुन, जनतालाई सर्वोपरी ठानी सरकार संचालन गरे मात्र लक्ष्यमा पुग्न सकिन्छ, भन्ने मुलमन्त्रलाई आत्मसात गर्दै अग्नीसाइर कृष्णासवरन गाउँपालिका सुशासनको अधिकतम प्रत्याभुत हुने गरी गतिविधि संचालन गर्ने योजनाका साथ अगाडि बढिरहेको छ । आज हाम्रो देश भ्रष्टाचारले ग्रस्त भएकोछ । यसकै कारणले जनताले जनप्रतिनिधि र राष्ट्रसेवकलाई पूर्ण विश्वास र भरोसा गरिरहेका छैनन् । यो हाम्रो निम्ति अति नै दुःखद पक्ष हो । यसबाट मुक्त हुन सकिएन भने हाम्रा मूल्य, मान्यता र अस्तित्वलाई जोगाउनका साथै समृद्धि र विकास प्राप्त गर्न सकिदैन भन्ने हेक्काका साथ अग्नीसाइर कृष्णासवरन गाउँपालिकालाई भ्रष्टाचार सुन्य सहनशील गाउँपालिकाको रूपमा स्थापित गर्न योजनाबद्ध रूपले गतिविधि संचालन गरिरहेको छु ।

विश्व नै कोभिड १९ को महामारीले प्रभाव पारेको यस कठिन परिस्थितिमा गाउँपालिकाको नीति तथा कार्यक्रम प्रस्तुत गर्नु परेको छ ।

कोभिड १९ को यस महामारीबाट विश्वमा लाखै मानिसहरुले ज्यान गुमाएका छन् भने लाखै मानिसहरु संक्रमित भएका छन् । यस महामारीबाट स्वदेश तथा विदेशमा ज्यान गुमाएका नेपाली

नागरिक र विदेशी नागरिकहरु प्रति श्रद्धाञ्जली व्यक्त गर्दछु । साथै शोक सन्तप्त परिवारजनप्रति हार्दिक समवेदना प्रकटगर्दै संक्रमितहरुको शीघ्र स्वास्थ्यलाभको कामना गर्दछु ।

कोभिड १९ को यस महामारीमा यस गाउँपालिकामा आफ्नो ज्यानको जोखिमलाई परवाह नगरी मानवीय सेवामा समर्पित चिकित्सक, स्वास्थ्यकर्मी, सुरक्षाकर्मी, सञ्चारकर्मी, एम्बुलेन्स चालक लगायत यस क्षेत्रमा अहोरात्र सेवारत सम्पूर्ण जनप्रतिनिधि, राष्ट्रसेवक कर्मचारीहरुलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

कोरोना भाइरस कोभिड १९ ले विश्वलाई नै आक्रान्त पारेको समयमा पनि हामी अलिकति पनि आफ्नो कर्तव्य र जिमेवारीबाट विमुख भएका छैनौ । हामी विश्वस्त छौं कि जस्तोसुकै बेलामा पनि सकारात्मक सोचका साथ नेतृत्व गर्नु भन्ने जस्तोसुकै अठ्यारो अवस्थालाई पनि चिदै विजय हासिल गर्न सकिन्छ । त्यस्तै नै यो महामारीलाई हामी अवश्य जित्ने छौं भन्ने विश्वस्त छौं ।

अग्नीसाइर कृष्णासवरन गाउँपालिकाको यो नीति तथा कार्यक्रम नेपालको संविधान, नेपाल सरकारको आर्थिक नीति, नेपाल सरकारको आवधिक योजना तथा दीर्घकालिन क्षेत्रगत नीतिहरु सहश्राब्दी विकास लक्ष्य र दिगो विकास लक्ष्य लगायत नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा गरेको प्रतिवद्धताहरु, कोभिड १९ ले पारेको प्रभाव न्यूनिकरण, चालु आर्थिक वर्षमा ल्याएको नीति तथा कार्यक्रम र योजनाको कार्यान्वयन गर्ने तथा दिगो विकास लक्ष्य अन्तर्गत गाउँपालिकाको प्राथमिकताहरु तय गर्दै सो हासिल गर्न अग्रसर रहेका छौं ।

गाउँपालिकाका अनेकन समस्या र अनआकांक्षालाई परिपूर्य गर्नका लागि सिमित श्रोत, साधन हाम्रो सीमा रहेता पनि यसलाई सम्बोधन गर्ने कोशिश गरिएको छ । गाउँवासीहरुका आकांक्षा र आवश्यकताहरुलाई परिपूर्य गर्न सदैव सहयोग, सद्भाव र सहकार्यका लागि गाउँपालिकाले सबैमा अपेक्षा गरेको छ । यसै सन्दर्भमा नगरको सर्वोच्च संस्थाको रुपमा परिभाषित सम्मानित यस गाउँसभामा आ.व. ०७७/०७८ को नीति तथा कार्यक्रम देहाय बमोजिम प्रस्तुत गर्न अनुमति चाहन्छु ।

अव म, यस गरिमामय समारोह समक्ष आ.व. २०७७/०७८ को पारित बजेट, नीति तथा कार्यक्रम संक्षेपमा राख्ने अनुमति चाहन्छु ।

आ.व. २०७७/०७८ का लागि गाउँपालिकाको गाउँ विकास योजना तर्जुमागर्न स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ र यस गाउँपालिकाको वस्तुगत अवस्थालाई मुख्य रुपमा आधार बनाई देहाय अनुसारको नीति अवलम्बन गरिएको छ । आगामी आ.व. २०७७/०७८ मा आन्तरिक आम्दानी रु. ५६ लाख ४० हजार, नेपालको सरकारको वित्तीय समानीकरणबाट रु. १० करोड ३३ लाख,सशर्त अनुदान १६ करोड ७९ लाख, विशेष अनुदान १ करोड ५० लाख, समपुरक अनुदान १ करोड, प्रदेश सरकार वित्तीय समानीकरण रु. ७१ लाख ६० हजार, सशर्त अनुदान ८० लाख, विशेष अनुदान तर्फ ३० लाख, समपुरक अनुदान २० लाख, सवारी साधन कर तर्फ ४६ लाख ७० हजार, सामाजिक सुरक्षा भत्ता रु. ७ करोड, बहुक्षेत्रिय पोषण योजना तर्फ १३ लाख १८ हजार, नेपाल

सरकारको राजश्व बाँडफाँड तर्फ ७ करोड ४१ लाख ६३ हजार रुपैया अनुमान गरी कुल आय ४९ करोड २१ लाख ५१ हजार रहेको छ । त्यसै गरी व्यय तर्फ चालु खर्च ९ करोड २८ लाख पूँजीगत खर्च १० करोड ७१ लाख ३३ हजार रहेको वडा तर्फको चालु खर्च ३० लाख त्यसै गरी बजेटको सिलिग ४ करोड २० लाख ससर्त अनुदान १७ करोड ५९ लाख, सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम अन्तर्गत ७ करोड तथा बहुक्षेत्रिय पोषण योजना तर्फ १३ लाख १८ हजार व्ययको अनुमान प्रस्तुत गरेको छु र सोही बमोजिम खर्च गरिने व्यहोरा जानकारी गराउन चाहन्छु । वडाहरुबाट आएका विकास आयोजनाहरुलाई जस्ताको त्यस्तै योजना छनौट गरिएको छ । संघीय, प्रदेश सरकार तथा अन्य निकायबाट प्राप्त हुने बजेट सिलिङ्गमा थपघट भई आएमा संशोधन तथा समायोजन गरिनेछ ।

अव म आ.व. २०७७/०७८ को गाउँ विकास योजना पारित गर्ने क्रममा देहायका नीतिहरु अवलम्बन गरिएको छ ।

(क) शिक्षा विकास

१. शिक्षाको गुणस्तर अभिवृद्धिका लागि विद्यालय व्यवस्थापनलाई प्राथमिकता दिइनेछ ।
२. विद्यालयमा प्र.अ. तथा लेखा कर्मचारीको क्षमता विकास गरी लेखा प्रणालीलाई पारदर्शी बनाइनेछ । प्र.अ. तथा शिक्षकको क्षमता विकास गर्न तालिमका लागि बजेट व्यवस्थापन गरिएको छ ।
३. अग्नीसाइर कृष्णासवरन गाउँपालिका भित्र रहेको विद्यालयमा विद्यार्थीहरुलाई स्वच्छ पिउने पानी र सफा शौचालयका लागि कार्यक्रम संचालन गरिनेछ । विद्यालयमा आवश्यक पर्ने फर्निचर, शैक्षिक सामग्री वितरण, बालविकास केन्द्रको कक्षा कोठा व्यवस्थापन, भवन निर्माण, घेरावार, प्रयोगशाला निर्माण, खानेपानी व्यवस्था, शौचालय निर्माण, कम्प्युटर इन्टरनेट व्यवस्था आदि गत वर्ष भै यस वर्ष छुटेका विद्यालयहरुमा बजेट विनियोजन गरिएको छ ।
४. दुई वर्ष भित्रमा नगरक्षेत्रमा शैक्षिक संस्थाहरुको भौतिक पूर्वाधार पुरा गरी अपाङ्गमैत्री र प्राविधिक युक्त विद्यालय हुनेछन् भन्ने विश्वास लिइएको छ । सम्पूर्ण बालबालिकालाई विद्यालयमा ल्याउऔं, टिकाऔं र सिकाऔं भन्ने अभियानलाई निरन्तरता दिइनेछ ।
५. यस वर्ष बालबालिकाहरुको आन्तरिक क्षमता प्रस्फुटन र विकासका लागि बाल सम्मेलन गरिनेछ । सबै वडा, टोल, विद्यालयमा बाल क्लब गठन गरी बालबालिकालाई परिचालन गरिनेछ ।
६. यस गाउँपालिका क्षेत्रलाई प्राविधिक शिक्षाको केन्द्र (Technical Education HUB) रुपमा विकसित गर्न पहल गरिनेछ ।

७. संस्थात विद्यालयहरुले नियमानुसार उपलब्ध गराउने छात्रवृत्तिलाई सम्बन्धित गा.पा.को सिफारिसको आधारमा विपन्न विद्यार्थीहरुलाई छात्रवृत्ति उपलब्ध गराउने आवश्यक व्यवस्था मिलाइनेछ ।

(ख) कृषि विकास :

“कृषकको समृद्धि: व्यवसायिककरण र आधुनिक प्रविधि”

१. बजेट तथा कार्यक्रमलाई सन्तुलित रूपले कार्यान्वयनमा ल्याउनका लागि गाउँ क्षेत्रका व्यवसायिक, माध्यम तथा विपन्न कृषकहरु लक्षित कार्यक्रमहरुका लागि यो वर्ष पनि आवश्यक रकमको व्यवस्था गरिएको छ । गाउँक्षेत्र भित्रका सम्पूर्ण कृषियोग्य जमिनहरुलाई सिंचित गर्न र उत्पादनहरुको प्रशोधन र बजारीकरण गर्न आत्मनिर्भर बन्न सक्नेछ ।
२. कृषि उत्पादनको लागत कमगर्न कृषिमा यान्त्रिकीकरण कार्यक्रम संचालन गरिएको छ । यस अन्तर्गत चालु आ.व.मा मिनि टिलर (इन्टरकल्टिभेटर) कृषकहरुलाई उपलब्ध गराउने लक्ष्य लिइएको छ । यस चालु आ.व.मा ४ वटा पकेट उत्पादन कार्यक्रमहरु संचालनमा ल्याई धान, गहुँ र आँपको व्यवसायिककरण गर्न आँप प्रशोधन केन्द्रको स्थापना गरिएको र थप कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिइनेछ ।
३. गाउँक्षेत्रभित्र कार्यक्रमहरुको सहज संचालन र अनुगमन गर्न कृषक समुहहरुको क्षमता बृद्धि गरिनेछ । चालु आ.व.मा दर्ता गरिएका कृषक समुहहरुको व्यवस्थापकीय क्षमताको अभिवृद्धि गर्दै थप नयाँ कृषक समुहहरु गठन गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिइनेछ ।
४. गाउँपालिका क्षेत्रलाई हरियाली बनाउनका लागि फलफुलका विरुवाहरु वितरण कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिइनेछ ।

(ग) पर्यटन विकास :

१. पर्यटन क्षेत्रको प्रवर्धन र विकासका लागि यस गाउँपालिका क्षेत्रमा रहेको ऐतिहासिक मठ, मन्दिरहरुको संरक्षणको नीति अगाडी सारिएको छ । यसका लागि स्थानीय समुदायसँग समन्वय, सहकार्य गर्दै जागरुकता सहित प्रचार प्रसार गरिनेछ । गाउँपालिका क्षेत्रका मठ मन्दिरहरुको जिर्णोद्धार सुधार र सम्भारका लागि कार्यहरु गरिनेछ । गाउँपालिका क्षेत्रमा रहेको पर्यटकीय स्थल, बन क्षेत्रको सम्बर्द्धन निम्ति समुदायमाझ जागरण अभियान संचालन गरी ती क्षेत्रको भौतिक विकासका योगदान गरिनेछ । गाउँपालिका क्षेत्रका धार्मिक स्थलहरुको संरक्षण तथा व्यवस्थापन गर्दै धार्मिक पर्यटन विकास गरिनेछ ।

२. गाउँपालिका क्षेत्र भित्र रहेको सामुदायिक वनहरु लगायतका सिमसार क्षेत्र र ऐतिहासिक पोखरीहरुको संरक्षण र सम्बर्द्धन गरी पर्यटकीय स्थलको रुपमा विकास गर्दै लगिनेछ ।
३. यस गा.पा.को मुख्य पर्यटकीय स्थल अग्नीसाइर मन्दिर, कृष्णाराम पर्यटकीय स्थललाई पर्यटकीय स्थलको रुपमा विकास गर्ने कार्य अगाडी बढाएको छु ।

(घ) न्याय तर्फ :

१. न्यायिक समितिले प्रचलित कानून बमोजिम उजुरिको कारबाही किनारा गर्दा अपनाउनु पर्ने विधि तथा प्रक्रियालाई स्पष्टता, एकरूपता र पारदर्शिता कायम गर्न कानूनी शासन तथा न्यायप्रतिको जनविश्वास कायम राख्न प्रचलित संघीय कानूनको अवलम्बन गर्दै न्यायिक समितिको कार्य प्रक्रियालाई व्यवस्थित बनाउन न्यायिक समिति कार्यविधि २०७४ बनाई सकिएको हुँदा यसको कार्यान्वयन पक्षलाई अगाडी बढाइनेछ ।
२. न्यायिक समिति कार्यविधि अनुसार हरेक वडामा रहेको मेलमिलाप केन्द्रहरुलाई सक्रिय बनाउन आवश्यक प्रबन्ध मिलाई गाउँवासीहरुमा न्यायको प्रत्याभूति दिलाइनेछ ।
३. वडा मेलमिलाप केन्द्रका सदस्यहरुलाई कार्यचापको आधारमा उचित प्रोत्साहन गरिनेछ ।

(ङ) पूर्वाधार तथा शहरी विकास :

१. नेपाल विद्युत प्राधिकरणसँग समन्वय गरी गाउँपालिका क्षेत्र भित्र रहेको अव्यवस्थित तार, पोखल हटाउने कार्यलाई निरन्तरता दिइनेछ ।
२. कार्यपालिका क्षेत्र भित्रका महत्वपूर्ण सडकहरुको विस्तृत आयोजना प्रतिवेदन (DPR) तयार गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिइनेछ । सोको लागि आवश्यक बजेट विनियोजन गरेको छ ।
३. भुकम्पनीय जोखिम न्यूनिकरण गर्न गाउँपालिका क्षेत्र भित्र बस्ने नयाँ संरचनामा नेपाल सरकारको निर्धारण गरे अनुसारको राष्ट्रिय भवन संहिता (Building Code) तथा “वस्ती विकास, शहरी योजना तथा भवन निर्माण सम्बन्धी आधारभुत निर्माण मापदण्ड २०७२” बमोजिम मात्र घर नक्सा पास गरिनेछ ।
४. विद्यालयका जग्गा तथा सार्वजनिक जग्गाहरु खोजी गरी उक्त जग्गामा खेल मैदान निर्माण गर्न आवश्यक कदम चालिनेछ ।

५. सबै गाउँवासीलाई स्वच्छ खानेपानी उपलब्ध गराउन खानेपानीको पाईप विसतार तथा थप पानी ट्यांकी निर्माणका लागि सम्बन्धित निकायहरुमा आवश्यक पहल गरिनेछ ।
६. गाउँपालिकालाई टुकीमुक्त क्षेत्र घोषणा गर्ने नीति अनुसार आ.व. ०७७/०७८ मा सम्पन्न गरी उज्यालो गाउँपालिकाको रूपमा परिचित गराइनेछ ।
७. मापदण्ड विपरित नक्सा पास नगराई बनाइएका संरचनाहरु गाउँपालिकाको सडक तथा ढल बनाउँदा क्षति हुन गएमा घरधनीले नै व्यहोर्नु पर्ने नीतिलाई अगाडी बढाइनेछ ।

(च) लक्षित वर्ग तथा समुदाय :

१. गरिब तथा विपन्नलाई सुरक्षित आवास कार्यक्रम अन्तर्गत हाल सम्म महुली सामुदायिक विकास तथा हेल्बेटाससंग सहकार्य गरी १२५ वटा घरहरु निर्माण भईसकेको छ । यस्तै प्रकृतिका घरहरु निर्माण गर्न समपुरक कोषमा २ करोड ५० लाखको व्यवस्था गरेको छ ।
२. महिला तथा बालबालिका र लक्षित वर्गको सशक्तिकरणको लागि सचेतना कार्यक्रमहरु संचालन गरिनेछ ।
३. सबै वडाहरुमा टोल विकास संस्था गठन गरी टोल भित्रका सामाजिक विकृति र कुरिति उन्मुलन गर्ने अभियान संचालन गरिनेछ साथै फोहरमैला व्यवस्थापन, राजश्व संकलन र परिचालन र योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनमा टोल विकास संस्थाहरूसँग सहकार्य गरिनेछ ।

(छ) पूर्वाधार तर्फ :

१. यस गा.पा.को गौरवको रूपमा रहेको मुख्य सडकको निर्माण कार्यलाई यस वर्ष पनि निरन्तरता दिएको छ । जस अन्तर्गत भोलानाथ मार्गमा रु. ५० लाख कजला दह विन्देश्वरी मार्गमा रु. ५० लाख, कृषि विद्युतीकरणमा रु. ६० लाख विनियोजन गरेको छ ।
२. यस गा.पा.को ६ वटै वडाहरुमा गा.पा. स्तरीय योजनाहरुलाई प्राथमिकतामा राखेको छ । जस मध्ये वडा नं. १ को तपेश्वरी मन्दिर, तथा जण्डौल बजार व्यवस्थापन वडा नं. २ को भुर्की देखि फुलवारीसम्मको सडकमा ग्राभेल, वडा नं. ३ को शिवालय पार्क निर्माण र सृजना महिला कृषक समुहको भवन निर्माण मटिगढा पश्चिम टोल, वडा नं. ४ को एकिकृत वस्ती जाने बाटो निर्माण, वडा नं. ५ को वडा कार्यालय निर्माण, वडा नं. ६ को गिलेसन तथा महुली बजार व्यवस्थापनमा आवश्यक बजेट विनियोजन गरेको छ ।

(ज) विविध :

१. गाउँपालिका क्षेत्र भित्र रहेका सबै घरधुरी, सार्वजनिक क्षेत्र, सामाजिक संरचनाहरूको डिजिटल डाटा संकलन गरी डिजिटल गाउँ प्रोफाइल तयार गरिनेछ । साथै हाउस होल्ड ट्राकिङ्गबाट सबै घरहरूको नम्बरिङ्ग गर्ने कार्य सम्पन्न गरिनेछ ।
२. गाउँपालिकाको सर्वाङ्गिक विकासको लागि आवधिक विकास योजनाको दस्तावेज तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ ।
३. गाउँपालिका क्षेत्र भित्र रहेको समुदायिक वन, खोला तथा सार्वजनिक स्थलहरूको तथ्यांक संकलन गरी नगरको क्षेत्राधिकार भित्र ल्याइनेछ ।
४. कोइला र इटाभट्टाबाट भएको पदुषण न्यूनिकरण गर्न आवश्यक प्रवर्द्धन मिलाइनेछ ।
५. गाउँपालिकाको विभिन्न क्षेत्रमा चन्दा दिने चन्दादाता, दानवीर तथा जग्गादाताहरूलाई उचित सम्मान गर्दै जाने व्यवस्था मिलाइनेछ ।
६. गाउँपालिकाको सबै सार्वजनिक ऐलानी तथा पर्तिजग्गाहरू खोज गर्ने र ती जग्गाहरूको उचित संरक्षण र व्यवस्थापन गर्न गा.पा.कै मातहतमा राखी सोको लागि सम्बन्धित निकायबाट सम्पूर्ण अध्यावधिक डाटाहरू गा.पा.को प्रतिनिधि पठाई उपलब्ध गराई कार्यपालिकाको सो सम्बन्धी कार्यविधि बनाई सोही बमोजिम गरिनेछ ।
७. नम्बरी जग्गाको विषयमा मालपोत तिरेको नतिरेको हामीसँग आधिकारिक श्रेस्ता प्रतिलिपि नभएकोले राजश्व उठाउन कठिनाई भईरहेको हुँदा सम्पूर्ण गा.पा. भित्रको नम्बरी जग्गाको श्रेस्ता उतार सम्बन्धित निकायबाट उपलब्ध गराउन पहल गरिनेछ।
८. संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपाल स्थापनार्थ भएका विभिन्न संघर्ष, द्वन्द्व तथा आन्दोलनहरूलाई घाइते भएका, द्वन्द्वपीडित तथा शहिदहरूका परिवारको जीवनस्तर सुदृढ गर्न ती परिवारहरूलाई शिक्षा, स्वास्थ्य तथा रोजगारीको क्षेत्रमा प्राथमिकताका साथ समावेश गराइनेछ ।